

LEVELEK Z. ASSZONYHOZ

Kazimierz Brandys

Valamelyik nap a csemegeüzletben jártam, ahol hosszú sorban vártuk, amíg az egyetlen elárúsítónő elé kerülünk; a vevő kiszolgálása néhány percet vett igénybe. A sor a hatalmas kirakat mentén haladt előre. Az utcán időnként meg-megállt valaki, hogy megnézzé a kirakatot. A sorban állók jól láthatták az illetőt, ő azonban nem látott bennünket. Fény és üveg kérdése az egész. Az üzletben várakozó emberek ilyenkor nézőkké alakultak át, tekintetüket magához vonzotta a kirakat előtt ácsorgó járókelő. Az pedig ki volt állítva, ki volt téve a mi fürkésző pillantásainknak anélkül, hogy erről sejtelme lett volna. A kirakatüveg olyan volt, mint valami mozivászon, melyen néhány percenként új meg új arc jelent meg leplezetlenül feltárva önmagát. A nézőtér álcázásában volt valami arepirító indiszkréció.

Egyszer csak egy ismerősöm állt meg a kirakat előtt. A derékszögű, csillogó üveg közepén megjelent jól ismert arca. Az első pillanatban oda akartam sietni hozzá, hogy üdvözljem. De valami visszatartott. Ha kimennék hozzá, oda kéne állnom melléje a kirakat elé, s az üzletben levő emberek mindkettőnket végigmustrálhatnának. Az én helyzetem kissé kényessé válna: ő nem tudja, hogy figyelik, én igen. Azután meg alighogy megállt, a konzervek láttán megnyalta a szája szélét. Ezt mindenki észrevette anélkül, hogy bárki is megjegyazést tett volna rá. Ha tehát most odamennék hozzá, hogy üdvözljem, azt kéne mondanom: — Az előbb megnyalta a szája szélét, kérem ne tegye ezt többé, mert belülről mindent látni. — Nem könnyű dolog.

Az üveg mögötti magányos arccal szemben a sorban állók valami nagyobb biztonságérzetet nyújtó kollektív testületet jelentettek, akár a nézőtér a színpadhoz viszonyítva. Senkinek sincs kedve ahhoz, hogy az előadás alatt az ötödik sorban felálljon és átbújjon a rámpán a túlsó oldalra. Ez teljesen érthető. Nemcsak azért maradtam inkább az

üzletben, mert nem akartam az üveg másik oldalán szerepelni, hanem azért is, mivel nem akartam elszakadni a sorban állóktól. Már a hatodik vagy hetedik arcot figyeltük közösen, olyan véleményező bizottság-félét alakítottunk, bár egy szót se szóltunk egymáshoz. Felelősséget éreztem ismerősömért, arcjátékáért s tekintetéért, elvörösödéséért és bizonytalan pillantásaiért, de ugyanakkor nem volt jogom ahhoz, hogy elriasszam: miért nem riasztottam vissza akkor az elődeit?

Nagyon lassan haladtunk előre a sorban, és ő különösen sokáig álldögált a kirakat előtt. Észrevettem, hogy az arca piros volt, de egyúttal ványadt is, s az utóbbi időben alaposan megöszült. Fején baszk sapka volt. Különös módon viselte, mintha valami gyapjúharisnyát húzott volna a bal fülére. Úgy tett, mintha a konzerveket nézegetné, de ha szép nő haladt el mellette, utánafordult, s azután körülnézett, nem látta-e valaki. Azt gondoltam, hogy tulajdonképpen kissé mindig képmutató volt, s alapjában véve sohasem volt határozott véleménye semmiről. Bizonyos értelemben pórere vetkőzve állt most előttem. Ujjával óvatosan benyúlt a szemüvege alá, s megdörzsölte a szemét. A sorban állók némán méregették, ostobán éreztem magam. Nagy kedvem lett volna rövid beszédet intézni hozzájuk: — Uraim, ez az ember minden kedvezőtlen látszat ellenére lövészárkokban harcolt, s biztosíthatom Önöket, hogy mindig ott találják a hétköznapi szürke hősei között. — Alighogy ezt végiggondoltam, ismét megnyalta a szája szélét. Ezúttal másként, lefelé, szinte szomorúan, s arra gondoltam, hátha nem tellik neki erre a konzervre. Zavarba jöttem de akaratlanul is gyors számvetést végeztem felbecsülhető jövedelméről. Igazán nem valami fényes. Ráadásul bonyolult családi ügyek, második feleség, három gyerek az első házasságból, az egyik meglehetősen későn született. Emlékezetembe idéztem mindazt, amit még tudtam róla, s hirtelen rádöbentem, hogy már hosszabb idő óta a legutálatosabb módon kémlelem ezt az embert. Valamit mormoltam, s hamar kimentem az üzletből. Oda akartam menni hozzá, hogy megkérdezzem, mi újság. Valahogy ilyenformán akartam megszólítani: — „Már jó néhány perce figyelem az üvegen át... — Ő azonban akkorra már eltűnt.

Nem írnék Önnek erről, Asszonyom, ha néhány hét múlva nem láttam volna ugyanezt az embert egészen más körülmények közt. Igaz, ismét üveg mögött, de ezzel aztán meg is szűnt minden hasonlóság. A változás szembetűnő volt. Először is jóval kisebb vetítőfelület, másrészt viszont sokkal több néző. Mintegy kétmillió ember figyelte minden mozdulatát, s ő ezt nagyon jól tudta. Az egész dologban ez a döntő.

Amikor a televízió arra vállalkozik, Asszonyom, hogy az embert „élő adásban” mutassa be, gondoskodik arról, hogy ne érje meglepetés. Két millió láthatatlan néző tekintetét kell állnia, s mindent megtesznek, hogy ebben segítségére legyenek. Ez nagyon is érthető. A

televízió-felvevőgép elé idézett embernek valami biztosítékot kell nyújtani már csak azért is, mert olyan elenyésző kisebbségben vannak. Nem szabad őket túlságosan zavarba hozni. Ha valakit váratlanul megkérdeznek, boldog volt-e gyerekkorában, joga van arra, hogy elsrja magát. Meg kell hogy kíméljük ettől abban a pillanatban, mikor a nemzet tizenötöd része tekint rá. A televízió tehát kezeskedik arról, hogy nem hangzik el ilyen kérdés, vagy ha mégis, meglesz rá az előre elkészített válasz. A televíziókészülék domború üvege inkább közéleti arcélét mutatja, semmint privát arcát. Tehát a kész embert, jól átgondolt nézeteivel és kipróbált taglejtéseivel, azzal, amit önmagáról gondol, vagy amit önmagáról szeretne közölni. A televízió felelősséget vállal ennek az arcképnek a társadalomhoz való eljuttatásáért. Persze senki sem olyan naiv, hogy azt higgye: ez a teljes igazság. A kép mégis emlékezetünkbe vésődik.

Most nem arról van szó, hogy sötét öltönyt és pompásan vasalt fehér inget viselt, vagy hogy bizonyára bepúdereztek, mert matt bőre szinte természetellenesen hatott, hanem arról, hogy nem volt ugyanaz az ember, akit néhány héttel ezelőtt láttam. Nem ugyanaz biopszichikai értelemben, ez fontosabb minden nyakkendőváltásnál. A hatás megdöbbentő.

Fotelben ült, könnyedén nekitámaszkodva a karfának, jobb lábát hanyag eleganciával, s csöppet sem mesterkélten előrenyújtotta, szája körül intelligens mosoly bujkált. Ebben a pillanatban egy voltam a százezer televíziós néző közül, s ő egyedül ült az üveg mögött a mi kollektív tekintetünk piederztálján, s onnan azt csinálta velünk, amit akart. Nem volt itt már szó semmiféle szájnyalogatásról vagy szemdörzsölgetésről. Szabatos válaszokat adott a szakmájába vágó kérdésekre, s mialatt gondolkozott, alig észrevehetően oldalt hajtotta a fejét. Mindez olyan jellegzetesnek, olyan felelősségteljesnek látszott, s bizalmat ébresztett az emberben, jóllehet néhány másodperc múlva már könnyen holmi unalmas pedantériának tűnhetett volna. Megnyugtathatom, Asszonyom, neki erre is volt gondja. Mikor megkérdezték tőle, az ő szakmája valamikor hozzáférhető lesz-e a nagy tömegek számára, a dévajágnak és józan éznek valami elbűvölő elegyítésével azt válaszolta: — A világon minden az érdeklődés fokától függ... Látszólag oda se pillantva, mesteri lövéssel a célba talált. Kővé meredten figyeltem. Senkinek se jutott eszébe, hogy e harmonikus lénynek valamiről esetleg nincs meg a véleménye, vagy szájtátva megbámulhat egy doboz konzervet. Komoly, tréfás kedvű és bölcs, a négyzetes keretbe foglalt és ötszázezer nézővel beszorzott arcát mutatta nekünk. Minden készülék előtt ott ült a statisztikai négy személy — jelenkori kultúránk és civilizációnk fogyasztói.

Néhány héten belül ugyanannak az embernek két arcát láttam, s nem tudtam összeilleszteni. Sehogy se álltak össze. Hiányzott a kö-

zépső szelvény, mely összekapcsolta volna. Nem volt alapvető elképzelésem erről a valakiről, aki két ennyire eltérő helyzetben jelent meg előttem. Ugyanakkor tisztában voltam azzal, hogy ebben nincs semmi rendkívüli, s ugyanúgy elképzelhető az ellenkező eset is, azaz én az ő helyében két ennyire szélsőséges beállításban egyetlen hónap leforgása alatt. Tulajdonképpen én sem tudtam róla többet, mint ő rólam. Egyikünk se volt a másik számára pontosan körvonalazva: nem ismertük egymás arcélét. Olyan ez, mintha valaki mindkettőnket hevenyében és kontár módra lerajzolna, és utána megmutatná az össze nem illő, kiálló részeket.

Hirtelen nagyon nyugtalan lettem. Hol található a lényeg, a legjellemzőbb vonás, és hogyan lehet megragadni? Tulajdonképpen ki az én ismerősöm? Nincs más lehetőség a megismerésre, csak a titokban való leskelődés, vagy a nyilvános szereplés? Hol van a középút, hol van az igazi arca?

*
* *

A kultúra célja az, hogy a természettől elragadja az embert, hogy csökkentse a természet birtokállományát. Minden kultúra azáltal, hogy megteremti az emberről való elképzelések rendszerét, egyúttal a másik, a biológián túli léttel ajándékozza meg. Ha arra kerül a sor, hogy egyes embereket értékeljünk, ebbe a rendszerbe illesztjük be őket, ezen keresztül látjuk őket. Talán leginkább a különböző modellek és típusok könyvéhez hasonlítható, ahol mindegyik típusnak megvan a maga oldala. Természetesen ennek a könyvnek évszázadok óta bevált, igen népszerű bestsellernek kell lennie, s minden újabb kiadását tökéletesíteni kell.

Így harcol az ember a természettel. Néha a könyv lapjai a valóságos ember kliséivé válnak, bekövetkezik ugyanis a kölcsönös adaptáció kora. Az ember igazodik a modellhez — a modell az emberhez. Egyrészt humanizálódnak a társadalmi normák, másrészt az egyén is normalizált eszményt keres önmaga számára. A könyv behatol a tömegekbe. Szent Pállal kezdődik és Robak pappal végződik. A dolgok megszeliődülnek: a valóságnak az eszmével való összeütközése mindig véres, csak a valóság és az absztrakció közt kompromisszumot létrehozó kultúra mossa le az emberiségről az alvadt vért.

Ebben a helyzetben, melyre minden életerős korszak törekszik, átétel következik be: olyan fogalmak születnek az emberről, melyek rögzítik az önmagáról és másokról való ismereteit. Ezek afféle fogalomklisék, melyekben felismeri önmagát. Ilyen módon alakul ki az ő személyazonossága, az ő arca. E felé kell haladnia, ehhez kell igazodnia, amennyire csak teheti, s még ha csal, akkor is tudni fogja,

kicsoda ő: feddhetetlen liberalista, zsörtölődő majszter, vagy mindenkivel kötekedő, de égő szívű hazafi. A társadalom teremti meg számára az igazságot önmagáról azzal a feltétellel, hogy ő ezt az igazságot nem rombolja szét. Ez jobb, mint az ellenkezője: ha ő maga igazságának egyetlen alkotója, és a társadalom szétrombolja.

Az Ön jellemrajza, Asszonyom, természetesen sokkal bonyolultabb. Az enyém is. Mindnyájunknak megvan a magunk „bonyolult” jellemrajza. Ötven vagy száz évvel ezelőtt sem volt mindez olyan egyszerű. De akkor voltak bizonyos rövidítések és jelképek, melyek alapján általánosítani és azonosítani lehetett. Valaki pl. szenvedhetett a maga egyéni, belső bajaitól, ugyanakkor mégis bizonyos típust képviselt. Pl. a „lengyel-anya”, a „korhely-lovaskapitány” vagy az „öreg-kereskedősegéd” típusát. S valóban az is volt. Annak érezte magát, és annak is számított. Ez volt az ő saját, a társadalom által kialakított arca, nem kellett attól félnie, hogy egy másikkal cserélik fel. Ma gyakran mondjuk azt, hogy valaki „megőrizte a saját arcát”, s ebben a kifejezésben nemcsak emberi méltóság, de a veszedelem érzete is benne rejlik. Ott érzem benne a kultúrában elegendő oltalmat nem találó, s ezáltal személyiségében veszélyeztetett ember rejtett félelmét. Azét az emberét, akire rá illesztenek egy másik arcot.

*

* *

Megdöbbenésem ismerősöm két ennyire eltérő megnyilatkozásának láttán valószínűleg onnan ered, hogy nem ismertem társadalmilag kialakított jellemrajzát. Az én számomra nem jelentett típust. Legfeljebb bizonyos elképzelést vagy találgatást. Az emberekről szerzett általános tapasztalataim alapján megközelítőleg meghatározhatnám jellemét, alkalmazhatnám rá saját önvizsgálati módszeremet, betudhatnám neki saját élményeim bizonyos százalékát. Ugyanezt megtehetné ő is velem. S ezzel aztán ki is merült egymás iránti érdeklődésünk: mindketten nagyjából annyit tudunk a másikról, amennyit önmagunkról, csakhogy kíváncsiságunk egyszeriben lelohad, ha a másikról van szó.

A leghitelesebb tapasztalat mindenekelőtt én vagyok saját magam számára, s meglehet egy egész életre beérem ezzel; szerintem semmi se rejt magában annyi meglepetést, mint az önmagunkkal való érintkezés. De ennek ellenére, vagy talán éppen ezért úgy érzem, szükségem van a kultúrára. A kultúra objektívizálja az én meglepetéseimet: feltárja értéküket és az összefüggések láncolatába illő helyüket. Mind ezt, amit megtudok önmagamról, továbbadom a kultúrának, hogy csinaljon belőle igazságot. A kultúra azt mondja: nem vagy egyedül. Nem vagyok egyedül, ez vigasztaló. De még inkább erőt önt belém a tudat, hogy nem állók egyedül a másik emberrel szemben; a kultúrán át érintkezünk egymással, és a játékszabályokká átváltottatott közös

szellemi élményeink körén belül mozgunk. Ettől a pillanattól kezdve a másik ember partnerem lesz, kirakjuk kártyáinkat: én vagyok a pik alsó — és te a káró király. S csak akkor tudjuk majd, mit gondoljunk egymásról. Csak ekkor ismerjük fel egymásnak a kultúra által rögzített arcát.

A sok eshetőség közül még mindig ez a legjobb.

Gimes Romána fordítása